

УДК 159.992

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.21>**Н. А. Добровольська**кандидат психологічних наук,
здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

СТАНОВЛЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

У статті показано, що становлення обдарованості – це складне, комплексне явище міждисциплінарного характеру. Векторами, складниками потенціалу процесу становлення обдарованості є інтелектуальна продуктивність, творча активність, зріле Я. Умовами для просування цих векторів є імпульс розвитку, а динаміка й характер напряму задають переважно соціально-психологічні процеси. Саме в соціально-психологічних системах обдарованість має можливості для свого становлення – не тільки для свого функціонування, а й для розвитку, оскільки такі системи можуть забезпечити необхідні та найважливіші умови для становлення – особливі, специфічні завдання, взаємодію й метод, відмінні від загальних педагогічних у силу специфіки, що задається фактом обдарованості особистості. Установлено, що обдарованість дорослої особи має в основі своїй психічне ядро – особливості організації ментального досвіду. В основі дитячої обдарованості лежать процеси формування розумового досвіду й організації благополучного образу Я, а саме взаємодія, в результаті якого формується той чи інший образ Я обдарованої дитини й тим або іншим чином організований розумовий досвід, який дає суб'єкту змогу продуктивно виявляти свою обдарованість.

У програму емпіричного дослідження процесу становлення обдарованості залучена обґрунтована система методичних прийомів і діагностичних методик, які вивчають соціально-психологічні умови такого становлення. Психометричними показниками моделі емпіричного дослідження визначено її параметри та рівень розвитку в особистості (винахідливість, здатність до комбінування, дивергентне мислення, свобода асоціацій, креативна мотивація, креативна спрямованість, узагальнювальний показник – рівень розвитку креативності) та соціально-психологічні особливості особистості (рефлексивність, особливості саморегуляції, сформованість самооцінки, параметри самоставлення, ціннісні уявлення, ціннісні орієнтації), а також специфічні умови розвитку обдарованості особистості. Наголошується, що можливість накопичення індивідуального пізнавального досвіду, індивідуального життєвого досвіду, можливість бути суб'єктом власної діяльності – ті основи, на яких будується повноцінна соціально-психологічна підтримка обдарованої особистості.

Ключові слова: особистість, обдарованість, становлення обдарованості, соціально-психологічний супровід, сучасний соціум.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що в дослідженнях процес становлення обдарованості мало вивчений, існують суперечливі інтерпретації динаміки становлення, способів його вивчення й соціально-психологічного супроводу. В умовах прискорення змін у всіх сферах суспільного життя – економічній, соціальній, науковій, технічній, комунікативній, художній – підвищуються вимоги до особистості, її гармонійного розвитку, що передбачає адаптацію до мінливих умов життя, можливість успішної самореалізації, естетичну спрямованість, здатність до досягнення всього різноманіття навколишнього світу та культури. Одним із чинників, що сприяє встановленню гармонійних стосунків людини зі світом, є її обдарованість. Перед суспільством і наукою постають завдання сприяти становленню обдарованості особистості, формувати в неї позитивну життєву позицію, особистісний смисл, оптимізм, уміння зберігати свою індивідуальність, адаптивність.

Уявлення про те, якими характеристиками визначається обдарованість дорослого й дитини, в сучасній психологічній літературі потребують уточнення. У загальному вигляді можна виокремити кілька типів інтелектуальної поведінки, через які переважно описується феноменологія обдарованості дорослих у рамках різних дослідницьких підходів. Учена пропонує таку класифікацію: особи з високою академічною успішністю (конвергентність); особи з високим рівнем розвитку творчих, інтелектуальних здібностей (дивергентність); особи з високою успішністю, які виконують реальні інтелектуальні види діяльності й мають екстраординарні інтелектуальні досягнення (компетентність); особи, які проявляють екстраординарні інтелектуальні можливості в комплексному аналізі, оцінюванні, передбаченні ходу подій, теорій, ідей (мудрість) [4].

У загальному вигляді обдарованість дорослої людини – це такий стан індивідуальних психічних ресурсів, який забезпечує можливість твор-

чої інтелектуальної діяльності, тобто діяльності, пов'язаної зі створенням суб'єктивно й об'єктивно нових ідей, використанням нешаблонних підходів, чутливістю до суперечностей і вибору перспективних способів вирішення проблем. При цьому залишається відкритим питання, чи всі ці категорії – конвергентні, дивергентні, компетентні і мудрі – дійсно характеризують обдарованість дорослої людини в усій її повноті. Інтелектуальна обдарованість на перший погляд завжди проявляється в надвисоких показниках інтелектуальної діяльності. Однак не встановлено, чи будь-який показник інтелектуальної успішності є індикатором обдарованості [2].

Відносини обдарованості й особистості – це особливий інтегрований вид цілісності. Г. Марфі стосовно вивчення структури особистості виділив три типи цілісності: дифузна цілісність, для якої характерна глобальна, недиференційована активність; диференційована цілісність, що відрізняється виділенням її складників, кожен із яких функціонує більш-менш автономно; інтегрована цілісність, яка проявляється, коли диференційовані частини виявляються в стані стабільної, різноспрямованої взаємозалежності [7]. У дитячому віці обдарованість та особистість взаємодіють за першим і другим, а в дорослому віці – за другим і третім типами цілісності. Загалом же основою психологічного зростання є прогресуюча диференціація й інтеграція пізнавального досвіду. При цьому, на думку М. Холодної, інтелект, що сформувався, характеризується третім типом цілісності [4].

З одного боку, така взаємозалежність виявляється в тому, що психологічна та клінічна характеристики особистості впливають на показники розвитку обдарованості й у разі емоційно-психічних відхилень (які можуть виникати в результаті неправильного виховання в психічно здорових дітей) підпорядковують їх собі. Тоді обдарованість загасає або йде в служіння неврозу, стягуючи на себе всі психічні ресурси.

З іншого боку, стабільна взаємозалежність обдарованості й особистості може виявлятися в тому, що обдарованість впливає на становлення особистості, допомагає їй справлятися з негативними чинниками, оскільки роль понятійної системи в нормальному становленні особистості виключно велика. У цьому разі обдарованість із фактору ризику стає фактором успіху.

Інтелект – це не інструмент адаптації. Обдаровані люди, в тому числі діти, поводять себе неадаптивно, саме тому вони часом стикаються з агресією або нерозумінням. Їхня поведінка буває неадаптивна в силу специфіки організації особистого ментального досвіду. Вони бачать ситуації по-іншому. Їхня поведінка відповідає ситуативним закономірностям, вступаючи в суперечність із видимими, ситуативними вимогами, тому вито-

нена адаптивна поведінка – це не ознака обдарованості. Захисна поведінка при різних компенсаторних станах може набувати форм адаптивної поведінки [2].

У дослідженнях становлення обдарованості за всієї їх різноманітності виокремлюються загальні риси. Перша риса з досліджень у галузі когнітивної психології. А. Гроот наголошує, що будь-який творчий продукт – це не результат осяяння, креативної діяльності або вродженої геніальності, а, навпаки, завжди наслідок специфічного саморозвитку особистості, пов'язаного з тривалим нагромадженням, диференціацією й, головне, інтеграцією корисного та життєвого досвіду [5].

Друга риса з досліджень у галузі психології особистості. Х. Грабер дійшов висновку, що інтелектуальна обдарованість (у вигляді реальних творчих досягнень) – це те, що конструюється всередині суб'єкта в результаті напружених особистих зусиль. На думку вченого, справа не стільки в зміні когнітивної сфери, а суто в особистісних здібностях – утворенні нових форм соціальних зв'язків з іншими людьми й нових форм усвідомлення самого себе. При цьому відбувається мобілізація всіх особистісних ресурсів і повне занурення в завдання [6]. При будь-яких психоемоційних відхиленнях, що виникають у результаті неправильного виховання, таких як інфантильність, ескапізм, екстремізм, істеричність, утруднене утворення нових форм соціальних зв'язків через захисно-протестні установки в поведінці, утруднене набуття нових форм усвідомлення себе через незріле Я, неможлива мобілізація всіх особистісних ресурсів, оскільки невротичні компенсації поглинають багато енергії, неможливе повне занурення в предметну сферу, оскільки в тій або іншій формі невротик замкнений на собі.

Метою статті є визначення соціально-психологічних особливостей процесу становлення обдарованості особистості в сучасному соціумі.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, людина обдарована багатьма психофізичними властивостями, найважливіші з них – розум, воля й почуття. Тільки гармонійним розвитком і рівновагою цих властивостей людина досягає повноти свого образу та виконує своє призначення. Такий гармонійний розвиток не здійснити без правильного виховання й освіти, які виключають грубі психоемоційні травми.

Г. Олпорт виділив шість критеріїв зрілої особистості: широкі межі Я. Зрілі люди зайняті не тільки самими собою, а й тим, що за межами себе, активно беруть участь у тому, що для них значимо; їм притаманна здатність до близьких міжособистісних взаємин – це співчуття, любов, теплі рівні глибокі позитивні почуття до близьких; відсутність емоційних бар'єрів і проблем, самоприйняття; здатність спокійно ставитися до

своїх недоліків і життєвих труднощів, не реагуючи на них емоційними зривами; здатність справлятися з власними станами; реалістичне сприйняття й реалістичні домагання; така людина бачить речі такими, якими вони є, а не такими, якими вона б хотіла їх бачити; здатність до самопізнання й почуття гумору, спрямованого на себе; наявність цілісного світогляду, цілісної системи моральних і духовних цінностей [3].

Ці шість показників можна порівняти з шістьма критеріями обдарованого (зрілого) умовиводу, які наводить М. Холодна: широта інтересів; гнучкість і багатоваріантність оцінок того, що відбувається; готовність до прийняття незвичайної інформації; вміння осмислювати те, що відбувається, водночас у термінах минулого (причин) і майбутнього (наслідків) на противагу схильності мислити тут і тепер; орієнтація на виявлення істотних об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається; допущення можливості неймовірного, віра в чудо [4]. Отже, головне, на думку М. Холодної, – це вибудовувати свій ментальний (розумовий) світ.

Саме такі характеристики особистості й мислення дають особистості змогу успішно розширювати індивідуальний пізнавальний досвід, тобто здобувати своєрідність розумового досвіду, який є ключовою ознакою обдарованої людини. Ні мудрою, ні компетентною, ні продуктивною людина не зможе стати, якщо в неї не буде сформована своєрідність розумового досвіду та зріле Я.

Інтелектуальна обдарованість на перший погляд завжди проявляється в надвисоких показниках інтелектуальної діяльності. За останніми даними, провідні когнітивні психологи сходяться в тому, що перші дві з чотирьох розглянутих категорій в умовній типології обдарованих дорослих – конвергентні та дивергентні – не можуть бути однозначно зараховані до категорії інтелектуально обдарованих. За всієї їх видимої екстраординарності, здатності засвоювати нормативне знання і статистичної рідкості подібних аналогій не є головним чи ключовим у феноменології обдарованості [2].

Тільки останні дві категорії, компетентні й мудрі, виявляють дійсний критерій зрілої обдарованості – реальні інтелектуальні досягнення в умовах життєдіяльності. У цьому аспекті варто звернутися до категорії ментального досвіду, оскільки механізмами зрілої обдарованості є повільні механізми, пов'язані зі змінами складу та побудови особистого розумового досвіду по лінії накопичення різних форм розумового й життєвого досвіду.

Обдарована дитина в умовах психотравматичного виховання може стати конвергентним або дивергентним дорослим, чому сприятимуть такі захисні механізми, як інтелектуалізація або фантазування, але не зможе стати компетентним або мудрим. Саме це доведено практикою

[2]. Зауважимо, що, за останніми даними, близько 70% сучасних дітей страждають тими чи іншими формами невротичних розладів, які виникли з причин психотравматичного виховання в сім'ї та освітніх установах [1]. Серед обдарованих дітей цей показник сягає 85% [2]. Представлений огляд з очевидністю доводить, що до феноменології зрілої обдарованості набагато ближче компетентність і мудрість, ніж кількісні показники інтелекту і креативність.

Становлення обдарованості як еволюція розумового досвіду, так само як і дозрівання особистості дитини як становлення зрілого Я починають спотворюватися, коли виникає невротична компенсація [2]. Отже, зростання й розвиток особистості обдарованої людини – це історія благополучного формування образу Я.

Оскільки головне завдання соціально-психологічної підтримки полягає в кваліфікованому супроводі становлення дорослої зрілої обдарованості в особистості обдарованої дитини, то як інтегральний маркер дорослої обдарованості для дослідження можуть слугувати такі категорії, як розумовий досвід людини, творчі характеристики обдарованості як процесуального, так і результативного її порядку, Я-концепція як характеристика особистості людини.

Під розумовим досвідом людини розуміється система індивідуальних інтелектуальних ресурсів, що зумовлюють особливості пізнавального ставлення суб'єкта до світу й характер відтворення дійсності в індивідуальній свідомості [4]. Саме через категорію розумового досвіду, як правило, описують психологічні тонкощі структури і складу ментального простору обдарованої людини, в тому числі обдарованої дитини.

Сучасні освітні технології для обдарованих дітей розвивають саме інтелект, творчість та особистість обдарованої дитини. У структурі дитячої обдарованості істотна увага приділяється високим кількісним показникам інтелекту. Разом із цим розвиток інтелекту (як якісних, так і кількісних його характеристик) – обов'язкова умова всіх освітніх програм для обдарованих дітей будь-якого віку.

Урахування вікових особливостей обдарованої дитини робить це завдання складним і захоплюючим у практичному плані. Важливе правило психології розвитку: розумовий досвід формується, набувається через досвід чуттєвий, оскільки почуття в дитини первинні. Індивідуальний розумовий досвід може формуватися переважно на базі творчого споглядання, тобто чуттєвого, а не інтелектуального проникнення в сутність явищ, подій, думок та ідей. Формування розумового досвіду в дитинстві, отже, не інтелектуальна, а духовна робота, яка може почати здійснюватися тільки тоді, коли людиною, дитиною переживається зустріч із досконалістю.

Висновки. Становлення обдарованості – це складне, комплексне явище міждисциплінарного характеру. Векторами, складниками потенціал процесу становлення обдарованості є інтелектуальна продуктивність, творча активність, зріле Я. Умовами для просування цих векторів є імпульс розвитку, а динаміка й характер напрямку задають переважно соціально-психологічні процеси. Саме в соціально-психологічних системах обдарованість має можливості для свого становлення – не тільки для свого функціонування, а й для розвитку, оскільки такі системи можуть забезпечити необхідні та найважливіші умови для становлення – особливі, специфічні завдання, взаємодію й метод, відмінні від загальних педагогічних у силу специфіки, що задається фактом обдарованості особистості. Установлено, що обдарованість дорослої особи має в основі своїй психічне ядро – особливості організації ментального досвіду. В основі дитячої обдарованості лежать процеси формування розумового досвіду й організації благополучного образу Я, а саме взаємодія, в результаті якого формується той чи інший образ Я обдарованої дитини й тим або іншим чином організований розумовий досвід, який дає суб'єкту змогу продуктивно виявляти свою обдарованість.

У програму емпіричного дослідження процесу становлення обдарованості залучена обґрунтована система методичних прийомів і діагностичних методик, які вивчають соціально-психологічні умови такого становлення. Психометричними показниками моделі емпіричного дослідження визначено її параметри та рівень розвитку в особистості (винахідливість, здатність до комбіну-

вання, дивергентне мислення, свобода асоціацій, креативна мотивація, креативна спрямованість, узагальнювальний показник – рівень розвитку креативності) й соціально-психологічні особливості особистості (рефлексивність, особливості саморегуляції, сформованість самооцінки, параметри самоставлення, ціннісні уявлення, ціннісні орієнтації), а також специфічні умови розвитку обдарованості особистості. Наголошується, що можливість накопичення індивідуального пізнавального досвіду, індивідуального життєвого досвіду, можливість бути суб'єктом власної діяльності – ті основи, на яких будується повноцінна соціально-психологічна підтримка обдарованої особистості.

Література:

1. Авдеев Д.А., Невярович В.К. Наука о душевном здоровье. Москва : Хронограф, 2005. 511 с.
2. Кулемзина А.В. Одаренный ребенок как ценность современной педагогики. Москва : КМК, 2004. 252 с.
3. Олпорт Г. Становление личности. Москва : Смысл, 2002. 462 с.
4. Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 272 с.
5. De Groot A.D. Thought and choice in chess. Moution : The Hague, 2005. 362 p.
6. Gruber H.E. The self-constructions of the extraordinary. *Conceptions of giftedness*. Cambridge : Univ. Press, 2004. 484 p.
7. Murphy G. Personality: A biosocial approach to origins and structure. N.Y., 1986. 440 p.

Dobrovolska N. A. Condition of personal task in a modern social

The article shows that the formation of giftedness is a complex, complex phenomenon of interdisciplinary character. The vectors that make up the potential of the process of giftedness formation are intellectual productivity, creative activity, mature Y. Conditions for the promotion of these vectors are the momentum of development, and the dynamics and nature of the direction are predominantly given by socio-psychological processes. It is in social psychological systems that giftedness has the potential for its development – not only for its functioning, but also for development, since such systems can provide the necessary and most important conditions for formation – specific, specific tasks, interaction and method, different from the general pedagogical in the power of specificity, which is determined by the fact of gifted personality. It is established that the giftedness of an adult is based on the psychic core – the peculiarities of the organization of mental experience. Based on the child's giftedness are the processes of the formation of mental experience and the organization of a happy image of Me, namely – the interaction, resulting in the formation of one or another image of I am gifted child and in one way or another organized mental experience, which allows the subject to productively display their giftedness.

The program of empirical research of the process of formation of giftedness involves a substantiated system of methodical techniques and diagnostic techniques that study the socio-psychological conditions of such formation. Psychometric indicators of the model of empirical research determine its parameters and level of development in personality (ingenuity, ability to combine, divergent thinking, freedom of association, creative motivation, creative orientation, generalization indicator – level of development of creativity) and socio-psychological peculiarities of personality (reflexivity, peculiarities of self-regulation, the formation of self-esteem, sampling parameters, value representations, value orientations), as well as the specific conditions of development of gander spine personality. It is noted that the possibility of accumulation of individual cognitive experience, individual life experience, the ability to be the subject of their own activities – those foundations on which the full-fledged social and psychological support of a gifted personality is built.

Key words: *personality, giftedness, giftedness formation, socio-psychological support, modern society.*